

G'afur AMANOV,
O'zMU tadqiqotchisi
E-mail: Gafuramanov50@mail.com

O'zMU professori A.O'tamurodov taqrizi asosida

FACTORS OF FORMATION OF SPIRITUAL SPACE WHERE SPIRITUALITY AND MORALITY ARE DEVELOPED

Annotation

The article analyzes the philosophical interpretations of the concept of "Spirituality and morality", its importance in the spiritual development of man and society. The concepts of "spirituality" and "ethics" have been studied to be important in defining moral and ethical norms and principles of behavior that directly affect the thinking and lifestyle of people in certain social systems in all times and in all countries of the world. Some issues related to the development of the individual and society in the spiritual space of new Uzbekistan are also analyzed.

Key words: Spirituality, spiritual space, "moral judgment" and "moral evaluation", "globalization humanism", philosophy, man, society, spiritual development, New Uzbekistan, enlightened society.

НАБЛЮДЕНИЕ ЗА УРОВНЕМ ДУХОВНОСТИ И ПРАВСТВЕННОСТИ В ДУХОВНОМ ПРОСТРАНСТВЕ.

Аннотация

В статье анализируются философские интерпретации понятия "Духовность и нравственность", его значение в духовном развитии человека и общества. Изучено, что понятия "духовность" и "этика" имеют важное значение при определении морально-этических норм и принципов поведения, которые непосредственно влияют на мышление и образ жизни людей в определенных социальных системах во все времена и во всех странах мира. Также анализируются некоторые вопросы, связанные с развитием личности и общества в духовном пространстве нового Узбекистана.

Ключевые слова: Духовность, духовное пространство, «моральное суждение» и «моральная оценка», «глобальный гуманизм», философия, человек, общество, духовное развитие, Новый Узбекистан, просвещенное общество.

MA'NAVIYAT VA AXLOQ RIVOJLANGAN MA'NAVIY MAKONNI SHAKLLANTIRISH OMILLARI

Annotatsiya

Maqolada "Ma'naviyat va axloq" tushunchasining falsafiy talqinlari, uning inson va jamiyat ma'naviy taraqqiyotidagi ahamiyati tahlil qilingan. "Ma'naviyat" va "axloq" tushunchalari barcha zamonlarda va dunyoning barcha mamlakatlarida muayyan ijtimoiy tizimlardagi odamlarning tafakkuri va turmush tarziga bevosita ta'sir ko'rsatadigan ma'naviy-axloqiy me'yor va xulq-atvor tamoyillarini belgilashda muhim ekanligi o'rganilgan. Yangi O'zbekiston ma'naviy makonidagi shaxs va jamiyat taraqqiyotiga doir ayrim masalalar ham tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, ma'naviy makon, "axloqiy hukm qilish" va "axloqiy baholash", "globallashuv gumanizmi", falsafa, inson, jamiyat, ma'naviy taraqqiyot, Yangi O'zbekiston, ma'rifatli jamiyat.

Kirish. Yangi O'zbekistonda ma'naviy va axloqiy g'oyalari sohasidagi ma'naviy qadriyatlarni o'rganish hozirgi zamonning eng qiyin va dolzarb muammolaridan biridir. Chunki ma'naviy izlanishlar va o'zini o'zi anglash usullari sohasi nafaqat takomillashtirishda, balki hayotning iqtisodiy va siyosiy sohalarida, shuningdek, eng muhimi, milliy-madaniy, ma'naviy muhitda yanada dolzarb bo'lib bormoqda. "Ma'naviyat" va "axloq" tushunchalari barcha zamonlarda va dunyoning barcha mamlakatlarida muayyan ijtimoiy tizimlardagi odamlarning tafakkuri va turmush tarziga bevosita ta'sir ko'rsatadigan ma'naviy-axloqiy me'yor va xulq-atvor tamoyillarini belgilashda muhim o'rin egallagan. Ma'naviy-axloqiy xulq-atvor muammolari, qoida tariqasida, odatiy turmush tarzini qayta ko'rib chiqish bilan birga keladigan ijtimoiy tuzilishning o'tish davri sharoitida alohida ahamiyat kasb etadi. Biz jamiyatni ma'naviy jihatdan yangilash zarurati bilan yuzma-yuz turibmiz. Axloq ham o'zgarishning predmeti, ham o'zgarish qurolidir: bu maqsadning ham maqsadi, ham vositasi, ham yangilanish o'lchovi, ham yangilanadigan chora, eng muhimi bu bir vaqtning o'zida o'zgartirilishi kerak bo'lgan transformatsiya usulidir.

Rivojlangan ma'naviy makon insonning ma'naviy-axloqiy yetuklik darajasi bilan belgilanadi. Ma'naviy-axloqiy yetuklik esa axloq va uning tushunchalariga, tamoyillariga tayanadi. Axloq - bu insonning ongining boshqa xususiyatlariga bevosita bog'liq bo'lmagan muhim sifati. Biz ma'naviy makonni rivojlantirishda axloqning rolini baholar ekanmiz, uni har qanday vaziyatga mos keladigan tayyor qoidalar to'plami sifatida ko'rmasligimiz lozim. Insonda ma'lum bir vaziyatda "vijdon bilan" harakat qilishni buyuradigan narsa bor. O'ziga nisbatan

jazo choralari qo'llash vijdondir. Ammo, ehtimol, hamma ham bunday axloqiy asosga ega emas. Shuning uchun, aytaylik, hammada ham qahramonlik sodir bo'lmagligi mumkin (o'zini olovga tashlash, cho'kayotgan bolani qutqarish), agar uning ichida "kerak" degan talab bo'lmasa. Rivojlangan ma'naviy makon rivojlangan shaxsni taqozo qiladi. Shaxsning ijtimoiy rivojlanishi, ijtimoiy faolligi qanchalik yuqori bo'lsa, uning hayotida vijdonning o'rni shunchalik katta bo'ladi. Vijdon - bu insonning o'ziga xos ma'naviy qobiliyati, axloqiy fazilatlar va insoniy xulq-atvorni saqlash uchun mas'ul bo'lgan maxsus mexanizm. To'g'ri, vijdon inson ma'naviyatining o'zagi hisoblanadi va uning yo'qligi tanazzulga olib keladi, odamlar o'rtasidagi munosabatlarni buzadi, butun axloqiy qadriyatlar tizimining buzilishiga, ma'naviy inqirozga olib keladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Axloq - bu insonning ongining boshqa xususiyatlariga bevosita bog'liq bo'lmagan muhim sifati. Masalan, Kant axloqiy ongning to'liq avtonomiyasini ta'kidlagan. Kantdan farqli o'laroq, Gegel axloqning avtonomligini ochishga emas, balki uning ijtimoiy munosabatlar tizimidagi rolini aniqlashga qaratilgan. Gegel axloqni barcha ijtimoiy taraqqiyotning asosi deb e'lon qiladi. Axloq, Gegelning fikricha, insonning ikkinchi (ommaviy) tabiati bo'lib, birinchi ustidan ko'tariladi. Gegel ta'limoti taraqqiyot va axloqiy barkamollik o'rtasidagi murakkab munosabatni ochib beradi. U ilg'or tarixiy taraqqiyotda ma'naviy zaifliklarga nisbatan katta liberallik ko'rsatadi, ya'ni insoniyatning tarixiy taraqqiyotida hatto axloqsizlikka nisbatan "bag'rikenglik" ko'rsatadi. Uning uchun mezon ratsionallikdir: shu bilan birga, axloqiy, tarixiy voqelikka o'girilgan narsa esa oqilona va

axloqiydir. Faylasuf axloq bobida obyektiv rivojlanish bilan, insoniyat taraqqiyotining "obyektiv zarurati" bilan murosaga keladi.

K.G. Ballestrom axloqni insoniy o'lovning muhim ko'rinishi sifatida bir narsa, mavhum axloqiyashtirish esa butunlay boshqa narsa, deb hisoblaydi. Utilitar moralizm o'zining barcha ilmiy xarakteriga qaramay, mohiyatan axloqdagi obyektiv idealizmdan subyektiv idealizmga, axloqdan axloqqa Gegel terminologiyasini ishlatadigan bo'lsak, Gegel yoki Shelling istorizmidan Kantning mavhum ahloqiga o'tishni anglatardi. "Bu ideal toifasini utopik tarzda suiiste'mol qilish, "axloqiy hukm qilish" va "axloqiy baholash" huquqini suiiste'mol qilish edi, Hegel bunga juda qattiq va qat'iy e'tiroz bildirgan. 21-asrda globallashuv munosabati bilan barcha davlatlarning dunyoda birgalikda yashashining axloqiy tizimini qurish, "globallashuv gumanizmi", "axloqning birlamchi globallashuvi", xulq-atvor normalari, ideallarini e'lon qiladigan yangi dunyo tartibini o'rnatish bo'yicha takliflar ilgari surilmoqda. Gap ma'lum bir jamiyat vijdoni haqida ketmoqda, bunda hamma ishtirok etishi kerak. Birlashgan yangi axloq haqidagi bunday bahslar bema'nilikdir. Insoniyat o'zining uzoq tarixi davomida axloqiy qadriyatlar va umuminsoniy me'yorlarni ishlab chiqdi. Agar biz ularga ergashsak, ularni hamma bilan baham ko'rsak va bugungi kunda postindustrial jamiyatda sodir bo'layotganidek, odamiylik yo'qotib qo'ymasak, undan uzoqlashtirmasak, shunda biz shaxsni axloqsizlik kishanidan xalos qila olamiz. Biz ma'naviy makonni rivojlantirishda axloqning rolini baholar ekanmiz, uni har qanday vaziyatga mos keladigan tayyor qoidalar to'plami sifatida ko'rmasligimiz lozim. Insonda ma'lum bir vaziyatda "vijdon bilan" harakat qilishni buyuradigan narsa bor. O'ziga nisbatan jazo choralarini qo'llash vijdondir. Ammo, ehtimol, hamma ham bunday axloqiy asosga ega emas. Shuning uchun, aytaylik, hammada ham qahramonlik sodir bo'lmasligi mumkin o'zini olovga tashlash, cho'kayotgan bolani qutqarish, agar uning ichida "kerak" degan talab bo'lmasa. "Yangi falsafiy ensiklopediya"da vijdon "insonning o'zini tanqidiy baholab, o'z burchini bajara olmasligini anglash va his qilish qobiliyati" deb ta'riflanadi.

Ma'naviy sohaning shakllanishi shaxs ongiga yot psevdomadaniyatlarining proyeksiyasi orqali amalga oshiriladi, bunda davlat, jamiyat va inson ichkaridan parchalanadi. Bunday sharoitda an'anaviy ma'naviy qadriyatlar tizimidagi o'zgarishlar yanada aniq belgilana boshladi, an'analarning inson hayotidagi eng muhim o'rni va uning butun jamiyat hayotining ma'naviy-axloqiy sohasidagi vaziyatga ta'siri aniqlandi.

Muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev, "Hozirgi vaqtda dunyo miqyosida hukm surayotgan tahlikali vaziyat, siyosiy va iqtisodiy inqirozlardan tashvishga tushmayotgan birorta davlat yoki jamiyat yo'q, desak, hech qanday mubolag'a bo'lmaydi. Ayniqsa, xalqaro terrorizm, ekstremizm, narkotrafik, diniy qarama-qarshilik, noqonuniy migratsiya, odam savdosi, ekologik muammolar, ayrim mintaqalarda iqtisodiy nochorlik, ishsizlik, quashoqlik kuchayib borayotgani butun insoniyatni qattiq xavotirga solmoqda. Ana shunday o'ta murakkab va qaltis sharoitda qanday yo'l tutish, qanday qilib tinchlik va osoyishtalikni saqlash, barqaror rivojlanishni ta'minlash mumkin, degan savol barchamizni jiddiy o'ylantirishi zarur" deb ta'kidlaydi.

Hozirgi yoshlar - mamlakat kelajagi, yosh avlod tarbiyasi esa davlat oldida turgan va mamlakatimiz kelajagi qay darajada bog'liq. Haqiqiy qadriyatlar jamiyatda birinchi o'ringa chiqishi uchun barcha mavjud resurslardan foydalanish kerak. Yoshlar ko'p asrlik urf-odatlarini bilishi va qadrlashi, keksa avlodni hurmat qilishi, qarindoshlari va do'stlarini sevishi va ularga g'amxo'rlik qilishi kerak.

Tadqiqot metodologiyasi. Biz ma'naviy makonni rivojlantirishda axloqning rolini baholar ekanmiz, uni har qanday vaziyatga mos keladigan tayyor qoidalar to'plami sifatida ko'rmasligimiz lozim. Insonda ma'lum bir vaziyatda "vijdon bilan" harakat qilishni buyuradigan narsa bor. O'ziga nisbatan jazo choralarini qo'llash vijdondir. Ammo, ehtimol, hamma ham bunday axloqiy asosga ega emas.

Zamonaviy jamiyat texnologik taraqqiyot yutuqlariga tayanadigan, ammo inson mavjudligining hodisasi sifatida

ma'naviy madaniyatning mohiyatiga ta'sir qilmaydigan ommaviy madaniyatning haqiqiy hukmronligi ta'siri ostidadir. "Ommaviy madaniyat" ma'naviy-axloqiy an'analarni modernizatsiya qilish vositasi deb baholanayotgan bo'lsada, aslida uning mohiyatini butunlay o'zgartiradi, bu jarayonni amalga oshiruvchi ma'naviyat va axloq tushunchalarining asl ma'nosini almashtirish xavfini tug'diradi. Bunday vaziyatda an'anaviy ma'naviy-axloqiy qadriyatlar har tomonlama transformatsiyaga uchraydi va achinarli jihati o'z ma'naviy qiyofasi va jozibadorligini yo'qotib boradi. Ma'naviy-axloqiy an'analari jamiyatning madaniy yutuqlarini meros qilib olishning o'ziga xos vositasi sifatida "ijtimoiy xotirani" yoki jamiyatdagi "madaniy uzluksizlik" deb ataladigan narsalarni, odamlarning ko'p avlodlari o'rtasidagi alohida ma'naviy aloqani saqlashga yordam berish uchun mo'ljallangan. Ma'naviy-axloqiy an'ananing ana shu xususiyati ham jahon globallashuv jarayonlarining kuchayib borayotgan ta'siriga qarshi turishning zaruriy sharti bo'lib, so'nggi paytlarda tobora kuchayib borayotgan tendensiyadir.

Hozirgi yoshlar - mamlakat kelajagi, yosh avlod tarbiyasi esa davlat oldida turgan va mamlakatimiz kelajagi qay darajada bog'liq. Haqiqiy qadriyatlar jamiyatda birinchi o'ringa chiqishi uchun barcha mavjud resurslardan foydalanish kerak. Yoshlar ko'p asrlik urf-odatlarini bilishi va qadrlashi, keksa avlodni hurmat qilishi, qarindoshlari va do'stlarini sevishi va ularga g'amxo'rlik qilishi kerak.

So'nggi yillarda biz vatandoshlarimizning, ayniqsa yoshlarning ma'naviy-ruhiy salomatligiga zararli bo'lgan turli omillarning ta'sirini ko'rdik. Bu internet, reklamalarda axloqiy me'yorlar va taqiqlarga rioya qilmasslik, ommaviy axborot vositalari, bu reklamani manipulyativ ta'siri, ayniqsa televideniye, shu jumladan o'yinlar, g'yohvand moddalar, shu jumladan spirtli ichimliklar, gedonistik loyihalarni joriy qilinishi va boshqalar jiddiy ma'naviy-axloqiy muammolarni yuzaga keltirmoqda. Shu biosdan ham yoshlarda jamiyatni buzadigan salbiy ma'lumotlarning hujumiga qarshi tura oladigan sog'lom immunitetni shakllantirish juda muhim. Bunday immunitetni faqat ma'naviy-axloqiy qarashlar asosida tarbiyalash orqali rivojlantirish mumkin. Zamonaviy dunyoda faqat umuminsoniy qadriyatlar to'siq bo'lishi mumkin. Salbiy ma'lumotlarning zararli ta'sirini oldini olishda biz hozirgi zamon yoshlari o'tgan avlodlarga qaraganda farq qiladigan muhim omilni hisobga olishimiz kerak. Butun dunyo o'zgariganda, ma'lum bir mamlakatdagi qarashlar o'zgarimaydi.

Ma'naviy-axloqiy qadriyatlar odamda sharaf, qadr-qimmat, vijdon, Vatanga muhabbat, bag'rikenglik tushunchalarini shakllantiradi, bu bizning ko'p konfessiyali va ko'p millatli mamlakatimizda juda muhimdir. Tegishli ta'limning yo'qligi g'yohvandlik, jinoyat, ekstremizm, murosasizlik, millatlararo nizolar kabi hodisalarga olib keladi. Haqiqiy ma'naviy bilimning yo'qligi va din masalalarida jaholat ekstremizmga olib keladi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlashimiz mumkinki, jamoatchilik munosabatlarining sub'ekti sifatida inson ijtimoiy tajribani o'zlashtirib boradi, uning faol ishtirokisiz ijtimoiylashuvni tasavvur etib bo'lmaydi. Xususan yoshlar ma'naviy ahloqiy va ijtimoiylashuvda ajdodlardan qolgan meros va qadriyatlarini vorisilik printsiplari orqali mustahkamlay olishi bilan ham milliylikni saqlab qoluvchi kuchdir. Yoshlarning mamlakatimizdagi ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy islohotlarni amalga oshirish jarayonlariga jalb etilishi, yoshlarda shubhasiz ravishda mustahkam fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi. Jamiyatning yangi ijtimoiy munosabatlarga o'tishi ko'p jihatdan yoshlar harakatining qanday va qay darajada qo'llab-quvvatlanishiga bog'liq. Zero, faqat ma'naviy sog'lom va ijtimoiy jihatdan munosib avlodgina O'zbekistonda ijtimoiy- iqtisodiy, siyosiy-huquqiy, ilmiy-texnikaviy rivojlanishining uzluksiz jarayonini ta'minlashi mumkin.

Odamlar ma'naviy makonni o'z qo'llari bilan yaratidilar, unga oila, kasbiy faoliyat, sevimli mashg'ulotlar, madaniyat, siyosat va boshqalar orqali ta'sir qiladi. Inson ta'siri natijasida uning ma'naviy maydoni o'zgaradi va ijtimoiy makon o'zgaradi, tuzilishi, mazmuni, konfiguratsiyasi, bir vaqtning o'zida barcha yo'nalishlarda ochilish qobiliyatini o'zgartiradi. ma'naviy makonda o'zbek jamiyati hayotining barcha sohaları shakllanadi

va o'zgaradi, bu Yangi O'zbekistonning ma'naviy qiyofasi yaqqol aks etadigan ma'naviy taraqqiyotga munosib hissa qo'shadi.

Zero ma'naviy olam - insoniyatning axloqiy go'zallik olami. Uni asrab avaylash va yuksaltirish-insoniyatni asrab

avaylash, uni har qanday dahshatli buhronlardan saqlay olish kafolatidir.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz-Toshkent: O'zbekiston, 2017. –B. 493
2. Кант Иммануел. Основы метафизики нравственности. (С ретцензией на книгу И. Шульса. 1783) // Сочинения в шести томах. - М.: "Мысл". - Т. 4. - С. 211-310. - 544 с
3. Гегел Г.В.Ф. Работы разных лит. Т. 1. - М., 1970.
4. Баллестрем К.Г. "Власть и морал" (основная проблема политической этики) // Философские науки. -1991. - № 8. – С. 84.
5. Казмин А. К. Философские проблемиконцепсииэволюции человека // Вестник РФО. -2004. - № 3. - С. 104–105.
6. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / под ред. В.С. Степина, А. А. Гусейнова и др. - М.: Мысл, 2010. – С. 585.